

IN MEMORIAM

МАРК фон ГАГЕН

15 вересня 2019 р. після важкої хвороби відійшов у Вічність історик із США, знаний фахівець з україністики, русистики та військової історії професор Марк фон Гаген. У кількох інтерв'ю американського вченого, записаних українськими колегами, викладено основні віхи його життєвої історії й інтелектуальної біографії¹.

Майбутній історик народився 21 липня 1954 р. в місті Цинциннаті (штат Огайо) в родині американського офіцера та австрійки, що належала до віденського середнього класу. Із дитинства він послуговувався двома рідними мовами – англійською та німецькою, що дозволяло сприймати навколишній світ із різних культурних обріїв. Недаремно професор згадував про свою мішану амери-

канську та європейську ідентичність, зокрема відзначав, що з юнацьких років не сприймав американську культуру як абсолют.

Військова кар'єра батька спричинилася до строкатої географії дитячих мандрів – Німеччина, Франція, Флорида, Колорадо. Завдяки цим переїздам на мапі його мовних практик і контактів з'явилася французька й іспанська мови. Ретроспективно оцінюючи тогочасний період мандрівного життя у середовищі військовиків історик гадав, що армія в більшості країн є «різновидом соціалістичної інституції», адже

¹ Некролог укладено за інтерв'ю М. фон Гагена та за іншими відкритими джерелами, як от: Марк фон Гаген: «Про себе я кажу: “Я став свідомим україністом”» (розмовляв Я.Грицак; підготував О.Гринчук) [Електронний ресурс]: <http://uamoderna.com/jittepis-istory/mark-von-gagen>; Марк фон Гаген «Мій шлях до історії не був прямим» (розмовляв А.Портнов) [Електронний ресурс]: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/intervyu/370mark>

державне забезпечення різними послугами та повсякденне буття вояка волею-неволею продукують колективний спосіб мислення.

Згодом настали часи студентського життя, культурних пошуків та експериментів. Спершу був католицький Джорджтаунський університет, згодом магістерські студії зі слов'янської літератури в Індіанському університеті у Блумінгтоні.

Ще у Джорджтаунському університеті М. фон Гаген обрав інтенсивний курс із російської мови. У 1975–1976 рр. він відвідував СРСР для студіювання російської в межах програм обміну з Ленінградським державним університетом, а також побував у Москві, Тбілісі, Таллінні, Ризі, Новгороді, Києві. За його визнанням, столицю тодішньої радянської України він сприймав крізь «російські окуляри».

Споглядання життя у СРСР згенерувало роздуми й питання. Як син військовика, котрий із дитинства спізнався з різними культурними середовищами, М. фон Гаген був вражений величезною кількістю людей в одностроях на тлі розміреного радянського повсякдення. Контраст із низкою західних країн був настільки разючим, що примусив замислитися щодо причин такої нечуваної милітаризації, котра впливала навіть на способи ухвалення рішень. Так постав за дум його майбутньої студії про будівництво Червоної армії та її розмаїту роль у новій державі, котра з'явилася як монографія в науковій серії видань Інституту Гаррімана².

У 1985 р. М. фон Гаген здобув ступінь доктора філософії з історії та гуманітарних наук у Стенфордському університеті у Каліфорнії. Відтоді він викладав у Стенфордському, Єльському, Колумбійському університетах, університеті штату Арізона, Вільному університеті Берліна, Вищій школі соціальних наук у Парижі та ін. Упродовж 1989–1992 рр. був асоційованим директором, а у 1995–2001 рр. – директором Інституту Гаррімана.

Викладацькі практики, співпраця й контакти зі студентами та авторами дисертаційних студій, які розробляли проблеми єврейської, згодом польської й української минувшини, компаративні запити щодо зіставлення імперської та радянської епох окреслили М. фон Гагену очевидні національні проблеми СРСР. Тож для допитливого інтелектуала з широким культурним горизонтом, який швидко реагував і завоював нові ідеї, урахував інші обставини й передумови, відкрилися цілі шари різних національних історій – польської, української, єврейської, російської, котрі приховувалися за зовнішніми імперськими чи радянськими шатами.

Сам М. фон Гаген зіставляв свій шлях осягнення Радянського Союзу як імперії з дослідницькими практиками і студіями А.Капшелера, котрий рухався від вивчення російської історії до української минувшини. Розпад СРСР та перші пострадянські роки спонукали його до нових рефлексій і спостережень. За його визнанням, відома стаття «Чи має Україна історію?»³, написана на початку 1990-х рр., була зачином до великої дискусії. На його думку, історія України являє своєрідну «лабораторію» для розгляду як ряду процесів державного та національного будівництва, так і компаративної історії загалом.

² *Hagen M., von.* Soldiers in the Proletarian Dictatorship: The Red Army and the Soviet Socialist State, 1917–1930. – Ithaca; New York, 1990. – XVIII, 369 p.

³ *Hagen M., von.* Does Ukraine Have a History? // *Slavic Review.* – 1995. – Vol.54. – №3. – P.658–673.

В інтерв'ю М. фон Гагена, даному Я.Грицакові, історик наголошував, що прагне запропонувати «нові погляди на речі, на які люди дивляться в інший спосіб». Мабуть, якраз тому американський автор уподобав есеїстичну манеру викладу. Саме у цьому жанрі написано його працю про євразійську антипарадигму, перекладену російською мовою⁴. До формату «довгого есе» він відносив і свою студію про Україну та Галичину як європейське пограниччя часів Першої світової війни⁵.

В останні роки життя М. фон Гаген виявляв надзвичайну цікавість до творчої спадщини і трагічної біографії П.Христюка – українського есера, урядовця, автора знаної чотиритомної праці «Замітки і матеріали до історії Української революції 1917–1920». Він метафорично називав П.Христюка своїм «інтелектуальним другом».

Професор О.Мотиль, який упродовж багатьох років знав М. фон Гагена, підкреслював, що він був особистістю із загостреним відчуттям моралі й етики, «чулий для людей ослаблених, відчужених, поневолених і понижених»⁶. Його моральний ригоризм був одним із ряду спонукальних мотивів, які продукували зацікавлення україністикою.

Утім не меншу роль відіграла багатоманітність культурних й інтелектуальних інтересів, а також творчі контакти з українськими вченими. Професор М. фон Гаген активно співпрацював із Ф.Сисином, О.Мотилем, Я.Грицаком, З.Когутом, А.Процик та ін.

М. фон Гаген відіграв поважну роль в організації та поширенні українських студій у західному академічному світі, зокрема в університетах, де викладав. Він прагнув запропонувати нові ідеї та концепції українським інтелектуалам, а також причинився до розбудови інституціональної діяльності низки відомих наукових осередків. Упродовж 2002–2005 рр. був президентом Міжнародної асоціації українців, зокрема брав участь у VI конгресі МАУ 28 червня – 1 липня 2005 р. в Донецьку. Із 2009 р. М. фон Гаген очолював Асоціацію слов'янських, східноєвропейських та євразійських досліджень. Від 2013 р. був деканом філософського факультету Українського вільного університету в Мюнхені.

Крім того, М. фон Гаген був членом видавничих рад низки журналів, як-от «Ab Imperio», «Критика», «Slavic Review», «International History Review», «Україна модерна» та ін. На шпальтах «Українського історичного журналу» було видрукувано кілька його текстів, присвячених переосмисленню радянської минувшини⁷ та проблемам українсько-російських взаємин першої половини ХХ ст.⁸

---

⁴ Хаген М. Империи, окраины и диаспоры: Евразия как антипарадигма для постсоветского периода // Новая имперская история постсоветского пространства: Сб. ст. (Библиотека журнала «Ab Imperio») / Под ред. И.В.Герасимова, С.В.Глебова, А.П.Каплуновского, М.Б.Могильнера, А.М.Семёнова. – Казань, 2004. – С.127–162.

⁵ Hagen M., von. War in a European borderland: occupations and occupation plans in Galicia and Ukraine, 1914–1918. – Seattle, 2007. – XI, 122 p.

⁶ Мотиль О. In Memoriam: Марк фон Гаген (Пер. із англ. І.Спех) [Електронний ресурс]: <https://www.ufu-muenchen.de/uk/news/von-hagen>

⁷ Хаген М., фон. Проблеми сталінізму і переосмислення радянського минулого // Український історичний журнал. – 1994. – №1. – С.88–100.

⁸ Хаген М., фон. Держава, нація та національна свідомість: російсько-українські відносини в першій половині ХХ ст. // Там само. – 1998. – №1. – С.122–131.

М. фон Гаген неодноразово відвідував Інститут історії України НАН України⁹, зокрема співпрацював і контактував із низкою співробітників. Він дотримувався свого реноме ініціатора дискусій та завжди намагався згенерувати нові візії щодо осмислення багатьох вузлових проблем східноєвропейської історії ХХ ст.

23 вересня 2015 р. професор М. фон Гаген прочитав у конференц-залі Інституту історії України НАН України лекцію з промовистою назвою «Голодомор і Голокост як “найвищі стадії” колоніалізму». Багатьом колегам запам’яталася його доповідь «Революція 1917 р. як революція гідності: імперський вимір та українська державність», виголошена 1 червня 2017 р. на міжнародній науковій конференції «Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.)», котра продукувала цікаві смисли та порівняльні паралелі¹⁰.

Марк фон Гаген закарбувався в нашій пам’яті як щирий, пристрасний і проникливий інтелектуал із креативними поворотами думки й оригінальним мисленням. Він збуджував увагу та породжував новітні думки, був добрим симпатиком українців, дорадником у наукових справах, зокрема справляв чималий вплив на академічне життя навіть тоді, коли змагався з нещадною хворобою. Вічна йому пам’ять!

Олексій Ясь (Київ)

---

⁹ Зустріч проф. Марка фон Гагена з директором Інституту історії України НАН України акад. В.Смолієм (22 вересня 2015 р.) [Електронний ресурс]: <http://history.org.ua/uk/post/183>

¹⁰ Наукова конференція до 100-річчя Української революції. Програма (1–2 червня 2017 р., м. Київ) [Електронний ресурс]: <http://www.memory.gov.ua/news/naukova-konferentsiya-do-100-richchya-ukrainskoi-revolutsii-programa>. Див. також: *Hagen M., von. The Imperial Turn, the Russian and Ukrainian Revolutions // Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.): Мат. Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 1–2 червня 2017 р.) / Упор. В.Верстюк (відп. ред.), В.Скальський, Г.Басара-Тилішак, В.Бойко. – К.; Чернівці, 2017. – С.31–69.*